

Molnár Szabolcs

„MESTERSZÓKNAK OKOS FORMÁLÁSA”

Zenei terminológia, vita és karaktergyilkosság, 1831–1832*

Bartay András 1834-ben Pesten kiadott zeneelméleti könyvének dedikációjában a *Magyar Apollót* „csekély hangművészi tudományom’ szerény” szüleményének nevezi, mely „mint honni nyelvünkön maga nemében első tünemény, majd felül haladva a jövődőség bővebb kifejlődése által, a’ feledékenység sirjába menendő vala”.¹ Valamivel később, az *Előbeszéd*ben ismét a „honnai nyelv” jelentőségére hívja fel a figyelmet, szerinte a magyar földön sarjadó zenei tehetségek kibontakozásának egyik akadálya a „nemzeti nyelven írt muzsikai oktató könyvek” hiánya. Bartay vállalkozása valóban lenyűgöző, hisz szinte egyedül, jelentősnek mondható előképek nélkül – talán a nyelvújítás szellemiségétől is ihletve – vállalkozik a zene, a zeneelmélet nemzetközi szakterminológiájának magyar nyelvre való átültetésére. A *Magyar Apolló* akár a zenei szakterminológia korabeli diskurzusának – mint ahogy ez más szaktudományokban ebben az időszakban lezajlott – kiindulópontja lehetett volna. Ám az első nyilvános zeneelméleti szakterminológiai vitát nem Bartay könyve, hanem a három évvel korábban, a *Közhasznú esmeretek tára* első kötetének néhány zenei szócikke váltotta ki.

A tizenkét kötetet számláló enciklopédia Brockhaus német nyelvterületen ismeretes *Conversationslexicon*jának² fordítása, illetve adaptációja volt. A lexikonsorozat terve és kiadása körül éles hangú vita bontakozott ki, mely a magyar szellemi – irodalmi és tudományos – élet egyik legnagyobb megrázkódtatásához, majd újrendeződéséhez vezetett.³ A *Közhasznú esmeretek tárá*nak zenei vonatkozású

* A Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem Zenetudományi és Zeneelméleti Tanszéke által rendezett „Kedd délutáni zenetudomány” című sorozat keretében 2014. november 11-én elhangzott előadás átdolgozott változata.

1 Bartay András: *Magyar Apollo avagy útmutatás a’ general-bass játszásának, a’ harmonia ösmertére ’s a’ hangszerzésre vezető alapos rendszabásainak megtanulására*. Pest: Trattner és Károlyi, 1834. Terminológiatörténeti, nyelvtörténeti szempontból vizsgálta Mikusi Balázs: „Mint honni nyelvünkön maga nemében első tünemény...’ – Bartay András Magyar Apollója és a magyar zeneelméleti szaknyelv kezdetei”. In: Berlász Melinda–Grabócz Márta (szerk.): *Tanulmánykötet Ujfalussy József emlékére*. Budapest: L’Harmattan, 2014.

2 A lexikon hetedik kiadása, a „Real-Encyclopädie” 1827-ben jelent meg.

3 Az úgynevezett *Conversation Lexikon pört* az irodalomtörténészek már feldolgozták, anyaga önállóan is megjelent. Szalai Anna (szerk.): *Tollharcok. Irodalmi és színházi viták 1830–1847*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1981.

szócikkeit⁴ azonban sem muzikológiai, sem forráskritikai szempontból nem elemezték még, a járulékos forrásokat nem kutatták, és a szócikkek szerzői, személyi hátterét sem tárták fel.

A német származású könyvkereskedő és könyvkiadó, Wigand Ottó vállalkozásával, azaz a *Közhasznú esmeretek tára* minőségével és várható művelődéstörténeti hasznosságával kapcsolatban megfogalmazott kritikák keresztüzében az a Döbrentei Gábor állt, akiről többen is azt gyanították, hogy főszerkesztőként koordinálja a munkát. Döbrentei a vita során tagadta főszerkesztői szerepét, 1830 áprilisában így írt: „Bajza, szerkesztőnek engem hiszen, s azt mondja, igen szépen, hogy a redakció körül *bujkálók*. Ha volnék, miért ne neveztem volna meg magamat? Merтем azt eddig is tenni. Egyszerű résztvevő vagyok a munkában, egyéb semmi. Megkért Wigand Ottó Úr, s felvállaltam ötféle rokon tárgy cikkeit, melyekhez talán jobban értek”.⁵ Ám a gyanú talán mégsem volt alaptalan. Döbrentei egy 1999-ben publikált magánlevelé⁶ például arra enged következtetni, hogy nem kizárólag a reá bízott szakterületeket látta el, hanem a szerkesztőbizottság összeállításában is szerepet vállalhatott.

A' Conversations Lexicon magyar kiadása, minden megtámadtatása ellenére is megjelenik. Fő Tisztelendő Ur kérve lesz úgy tudom a' római classica literatura és római régiségek dolgozására 's igen óhajtánám, hogy magára vállalni méltóztatnék. Uj résztvevők az első jelentés után: Gróf Teleki József írja a' Hunyadi házhoz tartozókat, Horvát István, Diplomácia 's Magyar história, Báró Wesselényi Miklós, Gazdaság; Tittel Pál, Mathesis, Astronomia, Dömény Sándor Musika 's a' t. Enyim: az olasz, francia, angol és magyar szép literatura 's irás theoriája.⁷

Dömény Sándor végül a – feszített ütemezésű – munkában nem vett részt. Wigand ugyanis három év alatt szerette volna tető alá hozni a teljes vállalkozást, amit Dömény képtelenségnek tartott. De Döbrentei (ha valóban ő tett javaslatot a személyre) nem véletlenül gondolt Dömény Sándorra. Dömény, miként sokan mások a felkért szerzők közül,⁸ a megelőző években publikált a *Tudományos Gyűjteményben*; tájékozott volt a külföldi zeneelméleti irodalomban, zeneszerzői tevé-

4 A 12 kötetben közel 500 zenei, zenetörténeti vonatkozású szócikk szerepel.

5 „Ki szerkesztője a Conversations-lexikon magyar kiadásának?” 1830. április 6. Közli Szalai (szerk.): *Tollharcok*, 24.

6 Tóth Péter: „Válogatás Bitnicz Lajos kiadatlan leveleiből”, *Bár – Társadalomtudományi és művészeti folyóirat*, 1999/3., 157–178.

7 *Döbrentei Gábor Bitnicz Lajosnak; Budán Aprilis 14d 1830*. Közli Tóth: *Válogatás*.

8 Az enciklopédia első kötete 32 nevet sorol fel (a munkatársak köre a későbbiekben változott, bővült): 1. Angyalffy Mátyás – a keszthelyi gazdasági iskola egykori tanára (földművelési és állattenyésztési cikkek); 2. Aszalay József – helytartósági titkár (földrajz); 3. Ballai Valér – bencés szerzetes (hittudomány); 4. Balogh Pál – orvos (orvostudomány, kémia, természetrajz); 5. Balogh Sámuel – református lelkész (filozófia); 6. Bitnicz Lajos – katolikus pap, líceumi tanár (klasszika-filológia); 7. Csató Pál – akadémiai írnok (vegyes cikkek); 8. Csernecky József – a *Sas* című folyóirat munkatársa (vegyes cikkek); 9. gróf Dessewffy József – földbirtokos (nyelvészet, történelem, mezőgazdaság); 10. Döbrentei Gábor – akadémiai titkár (világtörténelem, magyar történelem, világirodalom, magyar irodalom, nyelvtan, poétika, verstan); 11. Fábri Pál – evangélikus gimnáziumi igazgató (magyar történelem); 12. Ferenczy István – szobrászművész (képzőművészetek); 13. Guzmics Izidor – bencés szerzetes (hittudomány);

kenységet is folytatott, és 1826-ban közreműködött egy magyar nyelvű zongoraiskola kiadásában.⁹ Mindezekén túl Dömény azon kevesek közé tartozott, akikre – igaz, csak nagyon kis mértékben, de – a külföld is felfigyelt. Az *Útmutatásról* például a lipcsei *Allgemeine Musicalische Zeitung*ban rövid ismertetés jelent meg, melynek – Vörösmarty Mihály által készített – magyar fordítása megjelent a *Tudományos Gyűjteményben* is.¹⁰

A zenei szócikkek megírására felkérhették volna Rothkrepf (később Mátray) Gábort is, aki 1828-tól kezdve a *Tudományos Gyűjtemény* köteteiben publikálta *A' Musikának Közönséges Története* című munkáját.¹¹ Feltehető, hogy Mátray felszaporodó újságírói, újságszerkesztői teendői miatt nem vett részt a *Közhasznú esmeretek tárának* munkálataiban.¹²

Az enciklopédia első három kötetében a zenei szócikkek legtöbbször J aláírással jelent meg. A szignó Jakab Istvánt jelöli, aki a reformkori magyar operai és színházi élet sokoldalú és színes egyénisége volt. A negyedik-ötödik kötetben – melyben

14. Györy Sándor – mérnök (matematika, műszaki tudományok, zene); 15. Jakab István – helytartósa-gi fogalmazó (zene); 16. Kis János – evangélikus szuperintendens (hittudomány); 17. Kiss Károly – császári királyi kapitány (hadtudomány); 18. Lassu István – pénzügyi hivatalnok (földrajz); 19. gróf Mailáth János – földbirtokos (osztrák történelem); 20. báró Mednyánszky Alajos – királyi helytartótanácsos (történelem, művészetek); 21. Nyiry István – református tanár (fizika); 22. Ponor Thewrewk József – ügyvéd (vegyes cikkek); 23. Pólya József – orvos (orvostudomány); 24. Sárkány Miklós – benecés szerzetes (hittudomány); 25. Schedius Lajos – egyetemi tanár (esztétika, földrajz); 26. Szalay Imre – katolikus pap, egyetemi tanár (hittudomány); 27. gróf Teleki József – akadémiai elnök (magyar történelem); 28. Thaisz András – ügyvéd, a *Tudományos Gyűjtemény* volt szerkesztője (jogtudomány); 29. Tittel Pál – egyetemi tanár (matematika, csillagászat); 30. Vásárhelyi Pál – mérnök (műszaki tudományok); 31. báró Wesselényi Miklós – földbirtokos (lótenyésztés); 32. Zsivora György – ügyvéd (jogtudomány).
- 9 Dömény Sándor–Malovetzy János: *Útmutatás a' Klavir, vagy Fortepiánó helyes játszására; Világosító Példákkal, Kadentziákkal, és 45 Gyakorló Mu'sikai Darabokkal. A' Két Magyar Hazabeli Mu'sika-Tanítók és Tanulók Számára*. Pest: Miller Károly, 1826.
- 10 „A' Lipcsei Muzsikái újság (Allgemeine Musicalische Zeitung) idei folyamatjában ezen Munkáról: Útmutatás a' Fortepiano' helyes játszására 62 gyakorlásokban, melyeket Haendel, Clementi, Cramer, Schmitt, Kalkbrenner, Steibelt, Moscheles, Becker, Potter, Ries, és Passi Munkáikból válogatva Tanítók és Tanulók' számára kiadott Dömény Sándor, következő rövid megítélését adja: 'A' magyar cím megelőzi a' németet', valamint a' 12 lapnyi hosszú értekezésben 'a' muzsikai előadásról' mind a' két nyelv egymás ellenében áll. Mivel magyar ország még illy nemű Munkát haza nyelvén nem bír, méltán tartotta a' Szerző szükségesnek a' legcélrányosabbakat a' nagy érdemű Türk' munkáiból felvenni. Mi ezen tárgyakat mint köztünk már ösmereteseket, úgy tekintjük 's csak azt lehet jelentenünk, hogy minden röviden, világosan, ha szinte (mint természetes) nem kimerítőleg is, vagyon össze alkotva. E' fölött az újabb észrevételek sem maradtak használatlanul. A' hangműdarabok választása nem csak egészen hibátlan, hanem belátást és ízlést is bizonyít. Való, hogy a' hangszerzők nevei közt, kiknek munkáiból szedetett össze a' egész, többen vannak, kiből akármit veszünk, az mind jó, 's épen ezektől van a' legtöbb véve. Ki tehát ama' remekmunkákat nem bírja, vagy nem volna hajlandó megszerezni, azt itt egy igen ajánlatos választványt talál, melynek nagy hasznait veheti. Magyarországra nézve, ezen helyes kivonatok nyilvános nyereség. Nyomatás és papiros jók. Az egész 112 lap hosszufolióban.

Vörösmarty Mihály.

- Tudományos Gyűjtemény*. Szerk. Vörösmarty Mihály. Pest: Trattner J. M. és Károlyi I., 1830/ X., 133–134.
- 11 Új kiadása. Mátray Gábor: *A Muzsikának Közönséges Története és egyéb írások*. Budapest: Magvető, 1984.
- 12 Bene Zoltán: *Az újságíró és könyvtáros Mátray Gábor*. <http://mek.oszk.hu/03200/03237/html/>.

sok a szignó nélküli fordítás – még fel-felbukkan nevének rövidítése, a *J*, a hatodik kötet munkálatiban viszont úgy tűnik, hogy már nem vett részt. Feladatát az eredetileg matematikai szócikkekre felkért Győry Sándor, illetve a magyar őstörténet- és nyelvrokonság-kutatás egyik pionírja, Kállay Ferenc vette át. Győry a későbbiekben matematikai kutatásainak rovására az akusztika és a hangolás-elmélet kérdéseiben mélyült el.¹³ Különösen izgalmas Kállay Ferenc zeneelméletben tett „kirándulása”, a lexikonban végzett munkáján túl egy – sajnos befejezetlenül maradt – általános operaesztétikai esszét publikált,¹⁴ valamint írt egy, az operajátszás kérdéseit is érintő (díjazott) pályamunkát.¹⁵

A munkatársnak felkért Dömény Sándor Jakab István kritikusaként tért vissza a *Közhasznu esmeretek tárához*, pontosabban a vállalkozást övező vitákhoz. Recenziót publikált a *Tudományos Gyűjteményben*,¹⁶ melyre Jakab viszontválaszt írt a *Sas* című folyóiratban.¹⁷ Dömény a viszontválaszra a *Tudományos Gyűjteményben* reagált.¹⁸ A harmincoldalnyi vitaanyag nyers, szenvedélyes és személyeskedő hangvétele a *Conversation Lexikon* pör stílusával rokon.

Dömény recenziójának első részében kitér arra, hogy a muzsika tudományára nézve a franciák és a németek tették a legtöbbet, e két országban számos kiváló és alapos munka lát jelenleg is napvilágot. Dömény szerint ezen szakmunkák ismerete nélkül nem is érdemes belevágni egy nem szaktudományos lexikon óhatatlanul felületes, szakmailag túlhaladott szócikkeinek a fordításába, mivel a fordító nem rendelkezik a felülbírálás, a korrigálás képességével. E képesség nélkül csakis a téveszmék továbbélését segíti elő. S ha mindezt olyan nyelven teszi, mely nyelven ez az első összefoglaló jellegű munka, akkor ez különösen káros. Fejtegetéseit azal folytatja, hogy a zenei vonatkozású szómagyarázatoknál további nehézséget okozhat, hogy a magyarok még nincsenek a zenéről való szabatos beszéd birtokában, a nyelvújítás e területre egyáltalán nem terjedt ki.

A' musikai tudomány mély, tárgya felséges, kiterjedése széles, és jóllehet vele már a' régi időkben is a' legnagyobb elmék foglalatoskodtak; még nem múlt egy századja, miolta igazi virágzásra fejlődvén, a' mivelt nemzeteket tökéletes érett gyümölteivel táplálja. De tudva van, hogy hazánkban ezen tudomány, még egészen miveletlen hever; holott kimivelődésünknek egyik igen hathatós eszköze éppen e' volna.

-
- 13 Győry Sándor: „A hangrendszer kiszámításáról és zongorák hangolásáról mérséklet nélkül tiszta viszonyok szerint”, *Magyar Akadémiai Évkönyvek*, 9/3., 1858.
- 14 Kállay Ferenc: „Vázolatok az Opera' theorijából 's történeteiből”, *Tudományos Gyűjtemény*, 1838/VII., 3–57.
- 15 *Magyar játékszíni jutalmazott feleletek, a' Magyar Tudós Társaságnak 1833beli ezen kérdésére: Miképen lehetne a' magyar játékszint Budapesten állandóan megalapítani?* I. Fáy András' felelete. II. Kállay Ferencz' felelete. III. Jakab István' felelete. Buda: Magyar Tudós Társaság, 1834.
- 16 Dömény Sándor: „Észrevételek, és jobbítások a' közhasznú esméretek Tárában lévő mu'sikai tzikkelyekre”, *Tudományos Gyűjtemény*, 1831/VII., 91–101.
- 17 Jakab István: „Felelet – Döménynek a' köz hasznu esméretek tárában lévő muzsikai cikkelyek iránt tett észrevételeire”, *Sas*, VII. (Szeptember 30. 1831), Pest: Thaisz András, 134–140.)
- 18 Dömény Sándor: „Igazítások. Mondóka: Jakabnak a' m. e. Sas VII-dik Kötetiben I. 134–140. ilyen felyülirással – 'felelet Döménynek a' közhasznú esméretek tárában lévő muzsikai tzikkelyek iránt tett észrevételeire’, – szárnyra botsátott feleleteire”, *Tudományos Gyűjtemény*, 1832/I., 114–128.

Valamivel később így folytatja.

Mivel a’ mu’sikai tudomány hazánkban általában fogva miveletlen, ha ki azt anya nyelvünkre akarja által plántálni, okvetlen megkivántatik; hogy annak az egészről meglehetőes esmérete legyen, sokkal inkább azon esetben, ha az egészet apróbb, egymástól elválasztogatott független tzikkelyekben akarja előadni. Különösen nagy meggondolást, belátást, tépelődést, rágódást kíván minden tekintetben a’ mesterszónak okos formálása; és senki se ditsekedhetik azzal, hogy ha az idegen nyelven írott tudományban előforduló mesterszók, az abéce rendi szerént öszveszedve készen tevődnek eleibe, azoknak rövid idő alatt született nyelvén, szinte első tekintettel, kimerítő értelmet, és kellemes hangzást tudna adni; épen nem.

A feladatra – a mesterszónak okos formálására – Dömény Jakab Istvánt teljesen alkalmatlannak tartja: „Jakab István a’ közhasznú esméretek tárában lévő mu’sikai tzikkelyeknek fordításával, vagy imítt amott kitőldozásával ’s a’ t. magára ereje felett való munkát vállalt.” Állítását igazolandó elsőként az *Accord* szócikket elemzi. E szócikk pusztán hivatkozás az *Öszvehangzat* szócikkre, tehát az *Accord* kifejezés magyarázata egy későbbi kötetben szerepel majd. Dömény szerint

[...] ezen szót, öszvehangzat több más esetekben sokkal helyesebben lehet alkalmaztatni, p. o. Consonantia, Concentus, Consonance, Consonant, (ante) Zusammenstimmung, Zusammenklang. Továbbá, öszvehangzat productumot tesz, accord pedig olyan hangoknak, vagy ezek jegyeinek t. i. a’ kótáknak egyszerre, egy időben létét, (Coëxistentia) és tsoportját teszi, mellyek producálnak. És így, mivel accord olyan harmoniai hangoknak tsoportját (aggregatum) teszi, mellyeknek egy időben, egy tagban kell hangzaniok, sokkal helyesebben, okosabban lehet ezt *Egybehangzónak* nevezni. Ha pedig az ilyen harmoniai tsoportnak alkotó hangjait, egymásután, egymást felváltva, (succesive) és így melodiai rendel kell előadni, mint számtalan esetekben kell; az ilyen accordot lehet *Különhangzónak* nevezni. (Accord brisé, gebrochener Accord). Végre: Accord, és harmonia, sok tekintetben synonymusok, egyik a’ másikkal feltserélődik minthogy mind kettő több hangoknak gyüledékit, tsoportját teszi; és ennyiben mind kettő ellenibe tevődik a’ Melodiának, mellynek hangjai külön külön, és egyenként vevődnek számba a’ harmoniához képest, ha a’ melodia önállású; a’ harmoniában pedig, már az akár Egybe, akár Különhangzó képiben áll elő, mindég az egész tsoport tekintődik. – Az itt következő tzikkelyben pedig, J. accordot *öszvehangzásnak* fordítja, és így nem egyez meg maga magával.

Igaza van Döménynek, amikor a következő, az *Alapbassus* szócikket értelmetlennek minősíti.

ALAPBASSUS. Ezen név alatt értetik minden hangnemnek három alaphangja, ugymint, a’ legalsó hang ’s annak felső és alsó dominans vagy uralkodó lépcsője, mellyekre az egész harmóniában előforduló minden öszvehangzások épülnek. Mindazáltal valamely darabnak al- vagy bassushangjai nem tesznek mindég alapbassust; a’ honnan a’ harmonia megtanulására igen jó és szükséges, hogy a’ tanuló a’ daraboknak alapbassusa kisézésében gyakoroltassék.

Ugyanakkor a Dömény által javasolt megoldást sem könnyű első vagy akár sokadik olvasásra megérteni. A recensens szerint már az eredeti német szöveg sem helyes, így nem is kellett volna szolgálai módon követni a *Conversation Lexicon* textusát.

Alapbassus (Grundbass, Fundamental bass). Ez az egész tikkely, mint régi slendrian, és ki nem elégtő, sőt hibás, kimaradhatott volna, így legalább a' hibást, még ismét hibásabban fordító, nem árulta volna el tudatlanságát, ezen tikkelyre nézve. „Értődik úgymond: alap bassus alatt valamely hangnemnek, első, felső, és alsó ötödik lépcsője”: a' mi ezután következik a' német textusban, azt a' Fordító J. épenséggel nem értette, mert – auf welche sich alle in der Harmonie enthaltenen Accorde beziehen müsse, így fordítja: „mellyekre az egész harmoniában előforduló minden öszvehangzások” (J. szerint *öszvehangzatoknak* kellene lenni) épülnek – sich bezeichnen soha sem teszi – épülni, hanem reá vivődni. (referri) Hibás maga az eredeti textusban lévő állítás is; melynek igazi értelme e' volna, ennek kellene lenni: minden Széhangzó – Egybehangzók (dissonans), valamely meghatározott hangnemben, az első, felső, és alsó ötödik lépcsőn előforduló Egybehangzókra fejtődnek, p. o. a' Kadentziákban. Igaz, hogy legközelebbi, és legegységűbb fejlődése ezekre esik, de számtalan esetek vagynak, mellyekben a' fejlődések a' Széhangzó – Egybehangzóknak, olly távol eső hangnemekben esik meg, mellyekben az említett lépcsőkön egészen más, változtatott (versetzt, altéré) hangok fordulnak elő, és a' mellyeket a' felvett hangnemhez mérve, vagy tekintve, se első, se felső, vagy alsó ötödik lépcsőnek nem lehet tartani. Tovább a' német textusban e' következik: Daher ist eine gute Übung in dem Studium der Harmonie, den Grundbass aus Accordenfolge eines Tonstückes herauszuziehen. Ezt J. ismét nem értvén felette hibáson így forgatja el: – „a' honnan a' harmonia megtanulására, igen jó, és szükséges, hogy a' tanuló a' daraboknak alapbassusa kiszedésiben gyakoroltassék.” Hogy valaki a harmoniát megtanúlja sokkal több kívántatik, ez illyen gyakorlásnál. Azt pedig ki hallotta valaha, hogy valamely egész darabnak alapbassusa volna? Igen is vannak alap Egybehangzói; az Egybehangzóknak viszont alapbassusai. Ezt tehát így kelle vala fordítani: – Ezért, jó gyakorlás a' harmonia tanulására, valamely darab' egymásután következő (vagy egymásból folyó) egybehangzóinak alapbassusait kiszedegetni. Ha még illy tsekélységet sem ért J. mellyet két hónapos harmonistának is kellene tudni, mit fog tenni a' felsőbb harmoniai tikkelyekkel?

Az *Appoggiato* jelentését Jakab István így magyarázza: egybefüggőleg. Leginkább „az éneklésben jelenti azon módot, melly szerint a' hangokat megszaggatás nélkül egybe kell olvasztani. Ide tartozik az *appoggiatura* (Vorschlag) vagy elejébeütés is, melly alatt a' főhang ékesítésére szolgáló, kisebb kottákkal irt mellékhangok értetnek, ezek amazzal öszveolvasztatnak 's időmértékeket is ugyan annak mineműsége után veszik”. Az *appoggiato* jellegzetes nyelvújítási probléma, illetve feladat elé állítja Jakab Istvánt. Míg az *Accord* kifejezés *akkordként* (az *öszvehangzat* tehát nem vált be), a *scala* pedig (minden igyekezet – hanglajtorja, hanglétra – ellenére) *skálaként* beépül a magyar nyelvbe, az *appoggiatura* napjainkban is idegenül csengő terminusként része a zenei szaknyelvnek. Dömény bírálja Jakab megoldását, ha

egybe kell olvasztani, az egybe függőleg helyett is, egybeolvasztva, kellett volna tenni; és ez jobb is lett volna, mert egybefüggő lehet az éneklés, ha megszaggatódik is a' Melodia, p. o. ott, hol a' Melodiának, vagy textusnak rhytmusa kívánja; egybe olvasztott tsak úgy lehet, ha az egymás után következő melodiai hangok, minden legkisebb magszakasztás, vagy hézag nélkül éneklődnek; hogy általa imitt amott, az éneklés lágyabb, és kellemetesebb legyen. Más módja az egybeolvasztásnak, ékesítők által (Note de goût. Appogiature, Manier) esik meg. Ezért mondja a' német Convers. Lexicon: Dazu bedient man sich auch der Vorschläge, m. hibásan így fordított: „Ide tartozik az elejébe ütés is”; – hová? Hát szóllott már J. bizonyos nemről, vagy classisról; mert egybefüggőleg, vagy ezen mondás: a' hangokat megszaggatás nélkül kell egybe olvasztani, se Nem, se Classis. – Én a' Vorschlag-ot

Előkének fordítottam volna; ennek értelme tömött, végezete mivel kitsinyítést jelent, azt is kifejezi, hogy az ilyen Módoság többnyire apró kótákkal íródik; és ráillik, mind az éneklésre, holott a hangot ütni nem lehet, mind a’ mu’sikálásra; már az akár fúvás, akár húrok’ ütésére, vagy pengetésére, akár vonóval való húzás által megyen véghez. Továbbá hol olvasta J. egyes kótáknak, vagy hangoknak ezen felosztását, vagy különböztetésit, eleje, vagy hátulja, ’s innen azoknak elejébe, vagy hátuljába ütni? mellytől ha formálhatta, elejébe ütést (Vorschlag) következőleg, – hátuljába ütést is (Nachschlag) kell származtatni. Jobb lett volna tehát az elejébeütés helyett, még az elibeütés is, mellyel én is éltem ugyan, de már most nem élnék, ha szükségem volna reá. Bár melly tsekélységnek lássák a’ különbség, melly elibe, és elejébe között van, értelemek csak ugyan nem egy – elibe, eleibe vágni valamely állatnak, mást jelent, mint annak elejébe, p. o. szűgyibe vágni.

Dömény eszme-futtatásának tagadhatatlan nyeresége, hogy a *Vorschlag* magyar nyelvű terminusaként az *előkét* ajánlja a figyelmünkbe.

A *Közhasznu esmeretek tárában* természetesen nemcsak zenei terminusokkal, hanem jeles személyiségek (zeneszerzők, énekesek, virtuózok) rövid életrajzaival vagy hangszerleírásokkal is bősséggel találkozhatunk. Előbbi alapján képet alkothatunk arról az „importált” kánonról, mely az 1830-as évek zenei közgondolkodását jellemezte. Az első kötetben olyan elhunyt és kortárs szerzők életrajza kapott helyet, mint Albrechtsberger, Allegri, Anfossi, Auber, Bach. Utóbbiról ezt olvashatjuk a *Közhasznu esmeretek tárában*:

Bach (János Sebestyén), egy a’ mult században élt legjelesebb német hangművészek közül, ’s ezen a’ muzsikai literatúrában igen esmeretes néven legnagyobb. Szül. Eisenachban 1685, megh. Lipsiában 1750. Klavirt kezdett tanulni Ohrdruffban János Kristófnál, ’s ez meghalálózván, tanulását folytatta Lüneburgban. 1703 a’ weimari herczeg szolgálatjába lépett, ’s 1704 Arnstadtba ment, gyakorlotta magát az orgonálásban és muzsikaszerzésben, ’s így 1708 Weimarban udvari organista, 1714 pedig ugyan ott concertmester, 1717 Köthenben karigazgató, 1723 Lipsiában a’ Tamás-oskolában cantor és muzsikaigazgató ’s végre 1736 saxoniai udvari muzsikaszerező lett. Életét leírta Forkel. A’ maga idejében hozzá fogható klavirjátész, vagy organista nem volt. Jeles nagy szerzeményeit eredeti, ’s külföldi izléstől ment lelkesedéssel írta, mellyek többnyire templomi, egyes és kettős karénekből állanak. Vannak klavirra és orgonára készített jeles darabjai is, mellyek közt ama’ 48, minden hangnemre alkalmaztatott előjátékot magában foglaló „*Wohltemperirtes Clavier*” eléggé esmeretes. – A’ Bach nemzetség hazánk egyik fővárosából Posonyból származik, honnan János Ambrus, a’ most leirt Sebestyén atya, vallása miatt költözött ki ’s Németországban telepedett le. Több mint 50 hangművészt számlál ezen nemzetség, csak magának Sebestyénnek is 11 fija mind jeles hangmester volt. Leghíresebbek: Wilhelm Friedemann, szül. 1710. Weimarban, megholt mint hessen-darmstadti karigazgató Berlinben 1784. Egy volt a’ legügyesebb organisták közül, munkái közé tartoznak a’ klavirra való esmeretes 6 fuga. – Károly Filep Emmanuel, szül. 1714 Weimarban, mh. 1788 Hamburgban, elébb ugyan törvényt tanult Hamburgban, azután mint muzsikus Berlinbe ment, ’s végre Hamburgban muzsikaigazgató volt, leginkább klavirra irt, ’s Gellert némely darabjaira énekeket is adott ki. Legjobbak a’ természethangra készült szerzeményei; azonban a’ „*Versuch über die wahre art Clavier zu spielen*” czimű munkája a’ maga nemében most is tökéletes. – János Kristóf Fridrik, szül. Weimarban 1732, megholt mint concertmester 1795 Bückeburg; nagy organista volt és sok kiadott munkáiról esmeretes. – János Keresztély (kit Angolnak is hittak), szül. Lipsiában 1735, megholt Londonban 1782, csinos írásmódjáért sok ideig kedvelt muzsikaszerező volt.

Dömény méltatlannak tartja e leírást.

Forkel a' ki ezen hozzá hasonlíthatatlan nagy Művésznek életét leírta, így végzi munkáját: Nur diese Vereinigung des gröszten Genies mit dem unermüdetesten Studium vermochte Joh. Seb. Bach so zahlreiche und so vollendete Kunstwerke hervorzubringen, die sämmtlich wahre Ideale und unvergängliche Muster der Kunst sind, und ewig bleiben werden. – Und dieser Mann der gröszte musikalische Dichter, und der gröszte musikalische Declamator, den es je gegeben hat, und den es wahrscheinlich je geben wird – war ein Deutscher. Sey stolz auf ihn; sey auf ihn stolz, aber sey auch seiner werth!¹⁹ Ha egyebet nem tett volna J. legalább, ezen néhány sorokat fordította volna le, és iktatta volna be a' szegény közhasznú esmértek tárába, már tsak ezzel is nagyobb figyelmet gerjesztett volna az olvasókban illy nagy férfi eránt. De mit tsinált J.? azon tsekélységet is mellyet készen talált a' német Convers. Lexiconban, összezavarta, megherélte, értelemmel kiforgatta. Elég legyen a' többek között e' következendőket emlitenem. – Als Klavier und Orgelspieler – J. így fordítja, Klavirjátészó, vagy Orgonista; – und, ezt teszi magyarul – és, nem pedig – vagy – ez külön választó, ama pedig egybe foglaló szótska; és így értelemeket összezavarni nem lehet: – nagy külömbőség van a' Klavir, és Orgonajátészó között, Bach. J. S. mindegyikben felyülmúlhatatlan vólt. – Ezért mondja a' német Convers. Lexicon; – Hiermit stehen seine groszen, harmoniereichen Compositionen in Verbindung, welche eine originelle, vom ausländischen Geschmack unberührte Begeisterung athmen, und vorzüglich religiösen Inhalts sind. Sie bestehen aus erhabenen Chören und Doppelchören (Cantaten, und Motetten), ferner Orgel- und Klavierstücken im gebundenen Styl. Unter diesen ist sein wohltemperirtes Klavier (bestehend aus 48 Praeludien und Fugen aus alien Tonarten) allbekannt. J. ezeket így fordította: „Jeles nagy szerzeményeit eredeti s külföldi ízléstől ment lelkesedéssel írta. – Minthogy interponctio az egész mondásban, vagy tételben nints, J. fordításának értelme ez. „Jeles nagy szerzeményeit olly lelkesedéssel írta, mellyben se eredeti, se külföldi ízlés nincs, mellyek többnyire templomi, egyes és kettős karénekből állnak”. Ha J. Chöre, und Doppelchöre, nem tudta fordítani; nem kellett volna a' német textusban rekesz között lévő (Cantaten Motetten) bővebb világosítást kihagyni. Karének, se többet se kevesebbet nem tesz mint Choral, templombeli, istenes ének, mellyet a' köznép Orgona kísérés mellett szokott énekelni; (a' hol orgona van) amazokat pedig, mint felsőbb, mesterségesebb darabokat tanult énekesek szokták előadni, és többnyire egész Orchestrummal 's a' t. Illyenek az Oratoriumok is. „Vannak Klavirra és orgonára készített jeles darabjai is, mellyek közt ama 48 minden hangnemekre alkalmazott eőjátékot magába foglaló Wohltemperirtes Klavir eléggé esmeretes.” – A' német textusban 48 eőjáték és 48 fuga van; – hihető J. ezeknek színét sem látta, külömben a' fugát, melly magasabb léptsón áll, mint az eőjáték, nem felejtette volna ki a' fordításból. – Hangnemre alkalmaztatni annyit tesz, mint valamelly készet, ez vagy amaz hang nemre által tenni; ezt pedig Bach nem tette, hanem minden hangnemből különösen dolgozott. – Így kellett volna tehát J.nek a' német textust fordítani. Hiermit stehen 's a' t. Ezzel (t. i. az ő bámulásra méltó practica, vagy játszásbeli ügyességgel, készséggel) egybeköttesben vagynak az ő nagy, harmoniával gazdag szerzeményi, mellyek külföldi ízléstől ment, eredeti lelkesedést lehellenek, és mások felett istenes foglalatúak. (az az, más illyen tárgyú munkákban nem lehet azt a' tökéletes, istenes, áhí-

19 Csak e legnagyobb géniuszt és a lankadatlan tanulmányok egyesülése tehetette Joh. Seb. Bachot képesé oly számos és tökéletes mű megalkotására, melyek mindegyike a művészet igaz ideáljának és múlhatatlan példájának megtestesítői mind máig, és örökkön örökké. És ez az ember – aki minden megelőző és bizonyára minden elkövetkezendő korszak legnagyobb költője és előadója – német volt. Légy büszke rá; igen, légy rá büszke, de éj fel értékéhez!

tatos és felemelkedett caractert a’ mesterséggel egyesülve találni.) Ezek állanak felséges Karokból és kettős Karokból, (Cantaták és Motettek) továbbá kötött stylusban Orgonára és Klavirra készített darabokból. Ezek között Wohltemperiertes Klavier (áll minden hangnemekből menő 48 előjátékból és ugyan annyi fugából) munkája közönségesen esmeretes: – de J. Fordító ezen közönséghez nem tartozik.

A recenzió kritikai része – átmenetileg – ezen a ponton véget ér. De érdemes visszatekinteni a cikk egyik lábjegyzetére, melyben Dömény Sándor kitér a *Közhasznu esmeretek tárának* előkészítő fázisában betöltött szerepére.

Midőn a’ múlt esztendei Martius hónap közepe táján, azon figyelmeztetés, melyet Fenyéri, későbbben Bajza a’ Vigand Lexiconja eránt kiadtak, bennem is valóságos figyelmet gerjesztett; sőt azt reményelvén hogy mind Vigand mind pedig az ő tanácsadói minden igyekezeteket arra fordítándják, hogy a’ munka minél tökéletesebben botsátódjék közhaszonra: sijtettem megtudni Vigandtól a’ Lexiconnak minden körülményeit; és minekutánna Vigand azt nyilatkozta ki, hogy a’ dolgozásra 3-4 esztendő lesz engedve, önként vállaltam fel a’ mu’sikai tzikkelyeknek részszerént fordítását, részszerént újonnan leendő kidolgozását. Azomban ezen keresztény időszámítás szerént értett 3-4 esztendő, mesés esztendőkké vált; mert már a’ reá következett Aprilia hónap közepén, Vigand, a’ mikor a’ tzikkelyek abéce rendi szerént a’ Redactor által ki sem vóltak szedve, a’ mi több még se nekem, se neki német Conserv. Lexiconunk nem is vólt, a’ kész munkát kérte nyomtatás alá. Mivel ennek hallatára kéntelen valék bosszús, egyszer’smind szánakozó mosolygásra fakadni, nagy fenyen, mintha a’ hazai literaturának egész terhe az ő atlási vállaira lett vólna rakva, nyilatkoztatást kívána tőlem, – ha akarok-é neki dolgozni vagy sem? mert úgymond, ha én nem, majd fog más dolgozni. Megértvén ezekből a’ dolgoknak miben létét, ’s az ilyen forma hányt vetett munkára semmi hajlandóságot nem érezvén, megfosztám magamat azon nagy ditsőségtől, hogy nevem a’ közhasznú esméretek tárában mint bajnok tudosé örökre feljegyződhetett volna. – ’S imé! kéntelen vagyok már most száraz, kellemetlen, kritikai pályán, a’ mások hibáit rostálgatni.

Jakab István mindezt az elfogultság bejelentéseként szeretné értelmezni.

Wiganddal történt öszveszólalkozása koránt sem az itt előadott módon, hanem onnan kerekedett, hogy a’ hányt vetettnek csufolt munkára dolgozó társnak önkényt kínálkozván, nem Brockhaus kijelelt lexicona után, – melyet vallomása szerént csak külsőképen esmert, – hanem a’ francia Encyklopaedia után akart dolgozni; mely cél ellen való akaratja ’s azon tulmenő kívánsága, hogy néki Wigand lexiconat adjon, nem teljesítettvén, beszédét többek hallatára olly válogatatlan szókkal fejezé be, melyeket bírálhatja közé az olvasó közönség és illendőség sértése nélkül nem iktathatott.

Rec. bővíteni akart: magában a’ szándék nem rossz, de Wigand céljával, a’ kiadandó munka rendeltetésével ’s az arra szánt költség summájával nem egyezett meg. Wigand ugyanis nem akart 30-40 kötetre telendő munkát, melybe a’ tudományok minden ágait egész kiterjedésökben iktatni lehetne, hanem csak Brockhaus lexicona szerént ollyat adni, melyből kiki a’ tudomány, természet, mivészesség és közönséges élet körében előfordulható tárgyakról kivonatokban esméretet szerezhessen; a’ bővítést pedig azon időre hagyta, ha mostani iparkodása köz segélléssel pártoltatván, a’ könyvet másodszer, vagy többszer is kiadhatja. De különben is a’ conv. lexiconoknak nem tárgyai az oskolai rendszerrel ’s felesleges szószaporítással irt untató értekezések, mint ez Brockhaus lexiconából is megtetszik; mely noha szinte, mint a’ közhasznu esméretek tára, számtalan ostromoknak ’s akadályoknak vala kitéve, hétszeri kiadás mellett több több kedvességet talált,

's csak 1812-től fogva körülbelül 90,000 példányai repültek szét Európában. Abban is voltak pedig, sőt maig is vannak hibák, mellyeket mindannyiszor igazítottak, – de errare humanum est, – pedig csak kezet fog velem Rec. hogy ott a' muzsikai czikkelyeket mind nálam, mind nála tapasztaltabb férfiak dolgozták ki. – Nagy kár volt volna hát a' közhasznu esmeretek tárával Rec. kivánsága szerént addig várni, míg a' muzsika tudományos tanítása a' nemzeti tudós társaság foglalatosságai közé számittatik; mert, mint maga is megvallja, *annak egész terjedésében való kidolgozására, a' jó Isten tudja, mikor fog a' sor kerülni!*

Jakab az Accord (Öszvehangzat) és az Alapabasszusra vonatkozó megjegyzéseket szórszálhasogatásnak minősíti, és lényegében azzal védi meg fordítását, hogy mivel nincs szabatos, közmegegyezésnek örvendő zenei terminológia, Döménynek nincs alapja ítélni a szóhasználat felett. Jakab lényegében kikerüli a vita érdemi részét, viszontválasza pedig valósággal hemzseg a személyeskedő megjegyzésektől. Már maga a viszontválasz mottójául választott népének szövege²⁰ is arra utal, hogy a magát istenes énekek komponálásában is gyakorló, felekezetét tekintve kálvinista Dömény a keresztényi alázat és a türelem legkisebb jelét sem mutatja.

Eddig Rec.-ről azt tartám, hogy ő, mint nem csak felsőbb muzsikával, mellyet a' régiek is égi származásúnak hittek, hanem különösen istenes énekekkel foglalatostkodó, bizonyosan mivel lélekkel, szelid, nyájas, türedelmes characterrel bir, 's gunyolódásra, alacsony boszura Seraphok körül repkedő lelke nem ereszkedhetik; most ellenben, midőn irásából ugy tapasztalom, hogy miket a' muzsika felséges voltáról előhordott, szivvel nem érzi, az egyházi énekek felebaráti szeretetet lehellő tartalmának pedig nem hódol.

Az oldalgást azzal egészíti ki, hogy Dömény egy lábjegyzetben közölt hosszú, francia nyelvű idézetében hemzsegnek a helyesítési hibák. Kritikára pedig – folytatja – „szükségünk van, az igaz; de ugy hiszem, hogy ha a' bíráló alapos észrevételeit valódi férjfihoz illő szerénységgel 's csinos pennával rajzolja, állításai még több fontosságot nyernek. Már pedig Recenzens néhány megjegyzése nem csak szerénytelen, hanem kereken mondva, valótlan is”.

Bach J. Sebestyénél neheztel Rec. miért nem bővitem dicséretét más írótól. Épen ilyen vitatókkal kelle küzdenie Brockhausnak is, mint azt a' hetedik kiadás XII kötete XII lapján panasolja; de már erre felelnem, nem is látom okát, hogy nálunk, hol, mint Rec. maga vallja, *a' muzsika még egészen miveletlen hever*, miért, vagy ki számára kellene az ide tartozó czikkelyeket rendén tul bővitenünk? Ugyanitt sajnálja Rec. a' 48 fuga kimaradását; az igaz, ez véletlen kimaradt, de megjegyezvén azt, hogy az ilyen hibák a' későbbi kötetek végén kipótolatnak, az is bizonyos, hogy a' Németben sincs 48 előjáték és külön 48 fuga, hanem csak 48 *Praeludium und Fugen aus allen Tonarten*, mellyeket B. kétségkívül maga szerzett, de azért nincs hibásan mondva az alkalmaztatás, mert csakugyan minden muzikaszerző hangokra szokta alkalmaztatni gondolatit. Azonban elhiheti Rec. hogy én

20 Nem bizhatunk érdemünkhöz,
Mert fejünkhöz
Kötetett a' gyarlóság:
Életünk ha megvizsgáljuk,
Ugy találjuk,
Nincs bennünk teljes jóság.

A' ki saját erejének,
Érdemének
Nagyságát veti, hányja,
Szükség, legyen feddhetetlen,
Okvetetlen,
Mint a' törvény kívánja.

108. Ének. 2. 6. v.

az előjátékot a’ fugától szinte úgy különnek esmerem, mint ő maga. Továbbá megütközik Rec. hogy ezt „Klavier und Orgelspieler” így fordítam „Klavirjátészó vagy organista,” ’s a’ vagy és és felett oskolamesteri leczkét tart. Bocsánatot édes Dömény úr! az urtól grammatikát nem tanulok; e’ szócskák közt fenforgó különseget esmerem annyira, mint az úr; de számtalan olly fordulatja van anyai nyelvünknek, hol az efféléket értelemzavarás nélkül felcserélhetjük, p. o. ha ezt mondom: „D. mulatságból klavirt vagy hegedüt játszik,” – itt vagy jó közbe, mégis az egészben tagadhatatlanul meg van azon létalapos értelem, hogy ő mind a’ két muzsikai szeren tud játszani; s’ akkor sem hinné valaki, hogy mind a’ kettőt egyszerre, egy időben játsza, ha és foglalóval élnék, mert illy lehetséggel ellenkező ügyességet, minden muzsikai nagy tudományával sem szerezhet. Épen így van a’ dolog Bach J. Sebestyénre nézve is, mert ő sem játszott egyszerre soha orgonát és klavirt, hanem külön vagy ezt, vagy amazt, ámbár mindeniken remek mester volt. Midőn tehát ez: „Als Klavier und Orgelspieler hatte S. Bach in damahliger Zeit nicht seines gleichen” így magyarsítottatott: „A’ maga idejében hozzá fogható klavirjátészó vagy organista nem volt,” itt az értelem sem *elfogatva*, sem *megzavarva* nincs. Mire nézve más illy alkalommal jó lesz az egész telt, nem pedig csak egy két szót megpillantani.

Ami Dömény magyar nyelvvel kapcsolatos grammatikai ismereteit illeti, Jakab inkorrekt, lényegében a protestáns ortográfiai szokásokon élcelődik.²¹

Nem tanulhatok Rec.-től grammatikát – írja. Recenzens így ír: *igasság, kéntelen, önként, ’s a’ t.* – tovább a’ *sem és se, ban és ba* közt választást nem tesz, a’ ragasztékok képzésével ’s a’ különféle igék hajlításával nem gondol, az leczkéket nem igen adhat, ’s úgy látszik, a’ *nyelv felséges palotájának belső rejtekeibe még csak pislálkoló méccsessel sem pillantott*, hanem külső oldala mellett setétben botorkázott el. Rec. a’ magával való ellenkezésért haragszik, és csak egy veszszócske kimaradásáért is szoros igazságot szeret láttatni, ’s nem veszi észre, hogy így irván: *critikai és critica, nincs és nints, sajáttság és tehetség, egy és egyik, különbség és különbség, felyül és felül, s’ a’ t. ’s a’ t.* – maga azon bűnben makacsul lélezkzik. Azt sem hiszem, hogy alapos okát adhatná, miért nem írta ezeket: *tanács, méccses, ditsőség, gyümöls s’ a’ t.* mindenütt *cs* vagy *ts*-sel? mert úgy tetszik, az illyenek körül Rec. *kormány nélkül szokott evezni ’s vakon megy a régi hibák után*, mellyeket a’ klavir helyes játszására való utmutatásban is igen pazarló kézzel *plántálgatott szép mivészi veteményes kertünkbe*.

De Jakab személyeskedő megjegyzései között mégiscsak van egy, amellyel tulajdonképpen fülöncsípi Döményt. A *Tudományos Gyűjtemény* hivatkozott száma ugyanis nemcsak Dömény kritikájának, hanem egy külföldi folyóiratban megjelent recenzió szemlészésének is helyt adott. A viszonylag terjedelmes és pozitív észrevételeket tartalmazó cikket a *Tudományos Gyűjtemény* fordításban közli, de a fordító személyét homályban tartja.²² Ha szigorúan nézzük, ezen utóbbi cikk funkciója

21 Amikor ugyanaz a szövegrész szerepel mindkét szerzőnél (kölsönös idézetek esetében) egy bekezdés esetében akár hús eltérést is találunk. Dömény persze nem érti félre a dolgot, a Jakab viszontválaszára írt második cikkében a saját helyesírása szerint idézi Jakabot. A kétféle helyesírási gyakorlat között (bár hozzánk a Jakabé áll közelebb) 1830 körül nem lehet olyan egyetelműséggel választani, mint ahogy azt Jakab István szövege sugallja.

22 Külföldi Literatura. Allgemeine Musicalische Zeitung. Leipzig bei Breitkopf et Härtel. Redigirt von G. W. Fink unter seiner Verantwortlichkeit. Den 1ten Juny 1831. Nro. 22. 33ten Jahrgang. Fordítással: Recension. Karénekes-könyv, mellyet a’ Helvetziai Vallastételt tartók közhasznokra, négy Énekszóra, ’a’ Orgonára kidolgozott, és kiadott Dömény Sándor, A’ Szerző tulajdona, Pesten. 1830. Anzeigen von G. W. Fink. *Tudományos Gyűjtemény*, 1831/VII., 101–110.

(lapszerkesztői célja) aligha lehetett más, mint a megelőző recenzió szerzőjének szakmai hitelesítése. Jakab viszont jól tudta és viszontválaszában szóvá is tette, hogy a cikket maga Dömény Sándor fordította.

Az igazán nagy meglepetést azonban nem ez, hanem Jakab István ríposztjának summázata okozza:

E helyen kinyilatkoztatom: hogy én *Rec.-nek a' kérdéses cikkelyek további fordítását jó szívvvel általengedem 's ezennel barátságosan felszólítom, hogy maga vallomása szerint száraz és kellemetlen bíráltságát abban hagyván, az arra vesztegetendő drága időt fordítsa hasznosabb czélra, 's a' többi muzsikai cikkelyek fordítását vállalja fel.* Én, ki ezen tagadhatatlanul köz hasznu munka előhaladását szívemből ohajtom, szüleményeit nem csak nem nézem irigy szemmel, sőt ha nyelvünket a' szép tudományok ezen ágában talpra esett 's tökéletes műszókkal gazdagítandja, azt köz nyereségnek tekintem 's munkáját gyűlölségből soha sem becsmérelem.

Nem tudhatjuk, hogy Dömény milyen lexikon szócikkekre tért volna még ki recenziójának folytatásában, a másodjára írt szöveg szinte teljes egészében Jakab írására reflektál. A hosszadalmas és önérzetes viszontválasz centrális gondolata így hangzik:

Jakab írja: „a Recenzensnek a' kérdéses tikkelyeknek fordítását, jó szívvvel általengedem, 's ezennel barátságosan felszólítom, hogy a' száraz és kellemetlen bíráltságát abban hagyván, az arra vesztegetendő drága időt fordítsa hasznosabb tzelra, 's a' többi muzsikai tikkelyek fordítását válalja fel”. *Rec.n*ek kit már előbb több ízben mind írói, mind erköltsi characteriben kíméletlenül sértegetett, miveletlennek, szerénytelennek, türelemetlennek, felebaráti szeretet nélkül valónak 's t. e'f. nevezvén, még barátságot emleget, *Rec. F.n*ek ezennel kereken kimondja, hogy olyan barátságára, mely cane pejus angve semmit nem ád; sőt tőle mindenkép őrizkedik; az elkontárkodott munkát pedig, mint-hogy *Rec.* mind *F.n*ek, mind *Vigand*nak, és még némelly másoknak arany-bányász principiumoktól iszonyodik, se most, se más akármelly időben folytatni nem fogja; *Rec.* sajnálja, hogy *F.re* a' munka olly hamar reá felesedvén, illyen menedéket keres, – solve, mature senescentem equum.²³ *Rec.* ezt tartja – Pályát futni ditső de korán tikkadni gyalázat! – *F.n*ek nagy grammaticai tudománya, 's a' legújabb módi ízlésű orthographiája van; – tehát tsak folytassa a' fordítgatást, ne féljen semmit; tsak helyel fogja kimutatni foga fehérit, a' hol nem fordithatván szóról szóra, a' tárgyat pedig nem értvén, gondolomra forgatja el a' dolog értelmit. A' mint *F.* megjegyzi a' *Conv.* Lexiconnak hibáit még máig is jobbitgatják; majd így fogják az övéit is jobbitgatni, a' k. h. esméretek tárának későbbi kiadásiban; de ezért övé lesz a' ditsőség.

Ha nem is Döménynek, de másoknak végül is Jakab átadta a „stafétát”, Dömény pedig néhány évvel később, egy német akusztikai-fonetikai szakkönyv fordításával (vagy a fordítás ürügyén) járult hozzá a magyar zenei szakterminológia gyarapodásához. A *Tudományos Gyűjtemény* 1838-ban (április és december között kilenc részletben) *A' szólamról és a beszédről* címmel jelentette meg „köny-

23 „Vén lovadat kímélvén fogd ki, ha botlik / Ha kehes és fullad, mindnyájan rajta nevetnek.” Horatius: *Levelek* – I. könyv: Mecznászhoz. Virág Benedek fordítása, 1815.

vesmertetését”.²⁴ Ebben – sok egyéb javaslat mellett – Dömény a német *Schall* (csengés, hang, zörej) kifejezés mint speciális akusztikai terminus magyar megfelelőjeként bevezeti a *zene* fogalmát. „Az összenyomott légnak hirtelen kisodródása, ’s valamely légürülte térbe besodródása, zenének (Schall) benyomatát okozák”. Zenéje van például a „török muzsikában a’ török csésze, vagy Cinelle’ háromszög (Triangel), Tamtam, Gongong és Zenefának (Schellenbaum) mellyek noha több hangszerek társaságában nem hatás nélküliek, mindazonáltal csak mint zeneművek (Schallwerke) tekintethetnek”. Egyelőre tehát a *zene* felhangokban, hangszínekben, zörejekben gazdag hangeffektusokat jelöl, ám hamarosan szinte teljesen kiszorítja majd *muzsika* kifejezésünket. De a *Közhasznú esmeretek* tárában értelemszerűen még nem szerepelhetett.

---

24 'A szólamról és beszédről. Illy című munka után: Handbuch der Physiologie des Menschen für Vorlesungen von Dr. Joh. Müller ord. öffent. Prof. der Anatomie und Physiologie an der kön. Fridrich Wilhelm-Universität etc.

ABSTRACT

SZABOLCS MOLNÁR

„A WISELY FORMED PROFESSIONAL VOCABULARY”

Musical Terminology, Arguments and Character Annihilation, 1831–1832

The 12 volumes of *Közhasznu esmeretek tára* [Library of General Knowledge] begun in 1831 were the largest Hungarian encyclopedia undertaking to date. A large part of the set of books were a translation of the entries in the German *Conversationslexicon* (Brockhaus), and the smaller part was the work of writers and scholars from widely differing areas of Hungarian academic life. One of the problems the editors, writers and translators of the encyclopedia had to deal with was that the professional terminology of certain academic disciplines – for example medicine, geology, philosophy etc. – was at that time still liable to change, or was still being created. The translation of the entries to do with music was made especially difficult by the extremely rudimentary nature of the Hungarian terminology. In many cases the translator was forced to create musical terms and some of the circa five hundred entries on music and musical history presented the translator with an impossible task. The present article presents and analyses the arguments that took place in the pages of journals over criticism of the musical entries in the first volume. These arguments broke out between the translator István Jakab and Sándor Dömény, who was more knowledgeable in musical matters and had practical experience. The fierce arguments extended in detail over four entries: *Accord*, *Alapbassus* (Grundbass, Fundamental bass), *Appoggiato* and *Bach* (Johann Sebastian). After István Jakab had responded, the arguments grew more heated and became personal. Among other things it turns out that the preparation of the musical entries was originally entrusted to Sándor Dömény himself, who declared the deadline to be too short, and considered the editorial principles not properly thought out, and he therefore rejected the commission. Knowing the controversies of the time in literary and linguistic matters, the raw tone of their arguments is not a surprise: the publication of the *Közhasznu esmeretek tára* was begun in the last period of the Hungarian linguistic reform and at a time when the internal divisions of the early 19th century Hungarian intelligentsia had become acute. Indeed, the controversy surrounding the whole encyclopedia enterprise itself contributed to deepening the divisions. The arguments centred around terminology and, in the Bach entry, musical culture, and they produced little practical result. Useful and accurate musical terms were not settled upon and Jakab afterwards preferred to avoid later problems. Dömény's attack may perhaps have contributed to the fact that after a time no more musical entries were written for the encyclopedia; indeed in the heat of the controversy Jakab suggested that his critic should take on the task of writing these entries instead of himself. Dömény of course refused the commission. The sources presented in the article have earlier not been covered in historical examinations of this musical period.

Szabolcs Molnár (b.1969) is a musicologist, music critic and teacher. In 1998 he completed his studies at the Liszt Academy. He teaches music history at the Károly Eszterházy College in Eger and at the Béla Bartók Music School and Grammar School in Budapest. His music reviews regularly appear in *Muzsika* magazine, and he frequently contributes to music programmes on Bartók Rádió.